

	ONLINE JOURNAL OF MUSIC SCIENCE ISSN: 2536-4421
---	--

Atrf/Citation

Yılmaz, A., & Gökdağ, E. (2024). Azerbaycan milli opera sanatının doğuşu ve bu sürece Üzeyir Hacıbeyli'nin opera eserlerinin etkisi. *Online Journal Of Music Sciences*, 9 (1), 123-146.

<https://doi.org/10.31811/ojomus.1444688>

Cilt/Volume: 9 Sayı/Issue: 1 Haziran/June 2024	Geliş Tarihi/Received: 29.02.2024 Kabul Tarihi/Accepted: 17.06.2024 Yayın Tarihi/Published: 30.06.2024	Araştırma Makalesi/ Research Article 10.31811/ojomus.1444688
---	--	---

Ayşe YILMAZ

Arş. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar
Fakültesi, Müzik Bölümü/Solo Şarkı-Şan Anasanat Dalı,
ayse.yilmaz@sdu.edu.tr

Ebru GÖKDAĞ

Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı,
Sahne Sanatları Bölümü/Tiyatro Anasanat Dalı,
egokdag@anadolu.edu.tr

* Bu çalışma birinci yazarın, 2024 yılında Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sahne Sanatları Anasanat Dalı, Opera Şarkıcılığı ve Rejisörlüğü Sanat Dalı Sanatta Yeterlik Programı'nda kabul edilen "Üzeyir Hacıbeyli ve Ahmed Adnan Saygun'un Köroğlu Operalarının Karşılaştırılması" başlıklı sanatta yeterlik tezinden üretilmiştir.

AZERBAYCAN MİLLİ OPERA SANATININ DOĞUŞU VE BU SÜRECE ÜZEYİR HACİBEYLİ'NİN OPERA ESERLERİNİN ETKİSİ

ÖZ

Batı'da 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başında ortaya çıkan opera sanatının Doğu'da tanınması yüzyıllar sonra gerçekleşmiştir. Bu çalışmada, Türk Dünyası'nda opera sanatının ilk olarak nerede, hangi etkileşimler sonucu doğduğu araştırılarak, Azerbaycan milli opera sanatının gelişim süreci anlatılmıştır. Araştırmanın amacı, Üzeyir Hacıbeyli'nin opera eserlerini ulusalcılık özellikleri bakımından bestelenen diğer opera eserleriyle ilişkilendirerek, bestecinin Azerbaycan milli opera sanatının gelişmesindeki rolünü ortaya koymaktır. Araştırmada veri-kaynak elde etmede literatür taraması yapılarak, yöntem olarak doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda 1900'lerin başında Bakü'deki yabancı sanatçı ve topluluklarla olan etkileşimler sonucu gerçekleştirilen

kültür sanat etkinlikleri incelenerek, Türk Dünyası'nın ilk opera binası olan Azerbaycan Devlet Akademik Opera ve Bale Tiyatrosu'nun o dönemdeki faaliyetleri ele alınmıştır. 1960 yılına kadar geçen süreçte opera alanında kaydedilen gelişmeler incelenerek; bestelenen ilk muğam opera eserleri, ilk opera toplulukları ve Azerbaycan operasındaki vokal yorumculuğu hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Azerbaycan'da milli opera eserlerinin bestelenmesi ve icra edilmesi sürecinde Üzeyir Hacıbeyli'nin yaptığı girişimlerin önemi vurgulanmıştır. Bu süreçte Türk Dünyası'na tür çeşitliliği bakımından zengin bir opera repertuarı kazandırılmıştır. Besteciler eserlerinde geleneksel olanla çağdaş olanı birleştirerek milli operalarını çağdaş, evrensel bir seviyeye taşıma mücadelesi vermişlerdir. Çalışmada bu mücadele, başlangıçta Rus etkisinin baskın olduğu Azerbaycan operasında Üzeyir Hacıbeyli'nin bestelediği opera eserleri öncülüğünde verilen ulusallaşma çabası ve sonrasında opera sanatının gelişmesinde izlediği yol üzerinden ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Milli Operası, Üzeyir Hacıbeyli, Muğam opera.

THE BIRTH OF AZERBAIJAN NATIONAL OPERA ART AND THE IMPACT OF UZEYİR HACİBEYLİ'S OPERA WORKS ON THIS PROCESS

ABSTRACT

The art of opera, which emerged in the West at the end of the 16th century and the beginning of the 17th century, was recognized in the East centuries later. In this study, the development process of the Azerbaijani national opera art is explained by investigating where and as a result of which interactions the opera art was first born in the Turkic World. The aim of the research is to reveal the role of Hacıbeyli in the development of Azerbaijani national opera art by associating the opera works of Uzeyir Hacıbeyli with other opera works composed in terms of nationalism. In the research, a literature review was conducted to obtain data-sources and document analysis technique was used as a method. In this context, the activities of the Azerbaijan State Academic Opera and Ballet Theater, the first opera house of the Turkic World, were examined by examining the cultural and artistic activities carried out as a result of interactions with foreign artists and communities in Baku in the early 1900s. Until 1960, the developments in the field of opera were analyzed and detailed information was given about the first mugham opera works composed, the first opera ensembles and vocal interpretation in Azerbaijani opera. The importance of Uzeyir Hacıbeyli's initiatives in the process of composing and performing national opera works in Azerbaijan was emphasized. In this process, a rich opera repertoire in terms of genre diversity was brought to the Turkic World. Composers have struggled to bring their national operas to a modern, universal level by combining the traditional with the contemporary in their works. In this study, this struggle was revealed through the nationalization effort led by the opera works composed by Uzeyir Hacıbeyli in Azerbaijani opera, which was initially dominated by Russian influence, and the path he followed in the development of opera art.

Keywords: Azerbaijan National Opera, Uzeyir Hacıbeyli, Mugham opera.

1.GİRİŞ

Türk Dünyası'nda ilk Türk opera eserlerinin bestelendiği yer Azerbaycan'dır. 1908 yılında Üzeyir Hacıbeyli tarafından bestelenen ve Türk Dünyası'nın ilk opera eseri sayılan *Leyli ve Mecnun* operası

sayesinde Azerbaycan operasının temelleri atılmıştır. Hacıbeyli'nin opera eserlerinin Azerbaycan opera tarihinde üstlendiği görevin ve ulusal bestecilere olan etkisinin ortaya çıkarılması çalışmanın temel araştırma konusudur. Bu kapsamda ilk olarak 20. yüzyılın başlarında Bakü'nün kültür sanat hayatı anlatılmış, ardından Hacıbeyli önderliğinde devrim öncesi bestelenen ilk muğam opera eserlerinin öneminden ve bu operalara gelen eleştirilerden bahsedilmiştir. Devamında Azerbaycan'da kurulan ilk opera toplulukları hakkında detaylı bilgi verilerek, bu topluluklar içindeki grupların vokal yorumculuğu özellikleri bakımından hangi stilde performans sergiledikleri açıklanmıştır. Aynı dönemde üretilen milli opera eserleri dışında sahnelenen yabancı opera eserlerinin bilgilerine de yer verilerek, bu eserlerin devrim sonrası bestelenen milli opera eserlerindeki tür çeşitliliğine olan etkisi anlatılmıştır. Ayrıca Hacıbeyli'nin opera eserlerinin diğer opera eserlerindeki etkisi ve benzer yönleri açıklanmıştır. Yapılan çalışmayla Azerbaycan'da opera sanatının doğmasında iki önemli etkileşimin söz konusu olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan ilki Azerbaycan operasının kurucusu olan Üzeyir Hacıbeyli'nin eğitim için gittiği yurt dışında opera sanatıyla tanışarak milli opera eserleri bestelemeye başlaması, diğeri ise coğrafi konumu sebebiyle yurt dışından Azerbaycan'a turneye gelen yabancı opera topluluklarının Azerbaycanlı besteciler üzerindeki etkisidir. Başlangıçta Rus etkisinin baskın olduğu Azerbaycan operasında Üzeyir Hacıbeyli'nin bestelediği opera eserleri öncülüğünde ulusallaşma çabası verilerek opera sanatının gelişmesine ışık tutulmuştur.

1.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmada Türk Dünyası'nda opera sanatının ilk kez nerede, hangi koşullar altında doğduğu ortaya konmuştur. Azerbaycan operasında milli repertuarın oluşturulmasında, Azerbaycan operasının kuruluşundan itibaren geçirdiği tüm süreçler detaylı bir şekilde incelenerek, Üzeyir Hacıbeyli'nin opera yaratımındaki başarısı ön plana çıkarılmıştır. Azerbaycanlı bestecilerin opera eserleri ile Hacıbeyli'nin ulusalcı özellikleri temel alan opera eserleri ilişkilendirilerek, Hacıbeyli'nin Azerbaycan operasının gelişimindeki rolünün ortaya konulması amaçlanmıştır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Azerbaycan topraklarında 20. yüzyılın başından itibaren bestelenen ve icra edilen opera eserleri, Türk Dünyası'nın tarihi ve kültürel zenginliğiyle harmanlandığı için evrensel boyutta özgün nitelik taşımaktadır. Opera sanatının Türk Dünyası'nda ilk kez kendini var etme sürecinde Üzeyir Hacıbeyli'nin etkisi ve Azerbaycan'da bestelenen ilk milli opera eserlerinin incelenmesi literatürde bu alandaki bilgi açığının kapatılması açısından önemlidir.

2. YÖNTEM

Araştırmada veri-kaynak elde etmede literatür taraması yapılarak gerekli kaynaklar tarandıktan sonra yöntem olarak doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Bu aşamada tez, makale, konferans metinleri, gazete yazıları ve çevrimiçi web sayfalarındaki Türkçe ve yabancı kaynaklardan faydalanılmıştır. Ayrıca

veri toplama aşamasında kütüphane çalışması yapılarak Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSÖY)'nin kütüphanesinde bulunan kitaplar incelenmiştir. Elde edilen dokümanlardan toplanan veriler çeşitli ilgili başlıklar altında analiz edilmiştir. Çalışma Azerbaycan'da 1960 yılına kadar geçen süreçte opera alanında kaydedilen gelişmelerle sınırlandırılmıştır.

2.1. Araştırmanın Etik İzinleri

TR Dizin etik ilkeleri akış şemasına göre çalışmada etik kurul onayını gerektiren herhangi bir veri toplama işlemi yapılmamıştır. Yöntemi itibarıyla bu araştırmanın etik kurul onayı zorunlu olmayan çalışma olduğuna karar verilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Bakü'de Opera Sanatıyla İlk Temas ve İlk Opera Binası

Azerbaycan halkı opera sanatını ilk kez 1889 yılının Mayıs ayında, Rus besteci Alexey Nikolay Verstovsky'nin Bakü'de sahnelenen *Askol'dova Mogila* operasıyla tanışmıştır. Bu eser eleştirmenler tarafından olumsuz eleştirilmiş ancak aynı yıl düzenlenen diğer sanat etkinlikleri halkın operaya olan bakış açısını tersine çevirmiştir. 1889 yılının Aralık ayında Tiflis Opera sanatçıları topluluğu (orkestra, bale, koro) Bakü'de 19 günde 19 temsil düzenleyerek halkın sanata olan ilgisini çekmiştir. Aynı şekilde bir yıl sonra, 1890 yılında aralarında Feodor Şalyapin, Nikolay Vladislavoviç ve Sekar Royanski gibi ünlü opera sanatçılarının yer aldığı Tiflis bale topluluğu da Bakü'de gösteriler yaparak büyük beğeni toplar. Bunun üzerine 1900'lerin başından itibaren temsil vermek üzere her yıl Bakü'ye opera toplulukları gelmeye başlar. Böylece bu topluluklar Azerbaycan milli opera sanatının doğuşuna zemin hazırlar (Ahmedzade, 2020, s.1,2). İlham Rəhimli "Azərbaycan Teatr Tarixi" adlı kitabında Bakü'ye gelen toplulukların düzenli olarak temsil vermeye başlama tarihinin ilk opera binasının inşası olan 1911 tarihi olduğunu belirtir:

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, çeşitli gezici topluluklar Bakü'de opera performansları sergilediler. Ancak bu gösteriler düzenli değildi. 1910 yılında Bakü'de özel bir opera binası inşa edildi. Bina aynı zamanda "Mailov Kardeşler Tiyatrosu" ve "Mailov Tiyatrosu" olarak da adlandırılır. 28 Şubat 1911'de opera binası açıldı. İlk kez, ulusal grubun aktörleri Modest Mussorgsky'nin operası "Boris Godunov"u seslendirdi. (Rəhimli, 2005, s.517)

Yukarıda bahsi geçen özel opera binası, Azeri iş adamı ve hayırsever Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in desteğiyle 1910-1911 yılları arasında mimar ve mühendis olan Nikolay Bayev'in Bakü'de inşa ettiği Azerbaycan Devlet Akademik Opera ve Bale Tiyatrosu binasıdır. 18 Ekim 1918 tarihinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti hükümetinin binayı satın almasının ardından 1920 yılında resmi olarak opera ve bale eserleri burada sahnelenmeye başlar. 1928 yılında binaya Azeri yazar Mirza Fətəli Ahundov'un ismi verilir. 1959 yılında opera ve bale tiyatrosunun ismi "Azerbaycan Devlet Akademik Opera ve Bale Tiyatrosu" olarak değiştirilir. Bakü'deki müzik kültürü için önemli olan bu bina 1985 yılında bilinmeyen

bir nedenden ötürü yanar. Ardından 3 Ocak 1988 tarihinde tekrar inşa edilerek yeniden kültürel etkinliklere açılır (Azerbaijan State Academic Opera and Ballet Theater, 2022).

Görsel 1

Azerbaycan Devlet Akademik Opera ve Bale Tiyatrosu (http-1)

Halk sanatçısı ve besteci olan Prof. Azer Rezayev, Azerbaijan International'da yayımlanan "Opera in Azerbaijan" başlıklı yazısında bu binanın yapılış hikâyesinden şöyle bahsetmektedir:

Azerbaycan Devlet Opera ve Balesi Tiyatrosu 1910 yılında inşa edilmiştir. Yapımındaki detaylar entrika ve çekiciliğini arttırmaktadır. Görünüşe göre bir İtalyan diva 1909'da Bakü'ye geldi. Performans gösterebileceği uygun bir opera binası bulunmadığını görünce şaşkına döndü, şarkı söylemeyi reddetti. Hikâyeye göre, 80ler'in ortalarında Manaf Süleymanov tarafından "Bygone Günleri" yazıldı. Mailov adında tanınmış bir petrol baronu ona aşık oldu ve bir yıl sonra dönmesi durumunda kendisine Bakü'de bir opera binası inşa etmeyi teklif etti. Ancak böyle süslü bir bina bir yılda tamamlanabilir miydi? Bakü'de çok sayıda bina inşa eden petrol baronu hayırsever Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in şüpheleri vardı. Ve böylece Mailov'a meydan okuyarak onunla yapılamayacağına dair bahse girdi. Mailov terminde başarılı olursa, Tağıyev inşaat maliyetlerinin altına girme sözü verdi. On ay sonra Tağıyev parayı toplamak zorunda kaldı. Opera binası hazırды. St. Petersburg İnşaat Mühendisliği Enstitüsü mezunu inşaat mühendisi ve mimar olan N. G. Bayev, binayı Rönesans mimarisi tarzında tasarladı. İnşaat için toplam maliyet 250.000 rubleyi (yaklaşık 30.000 \$) aştı. (Rezayev, 1997, s.70-71)

Görüldüğü üzere, 1910-1911 yılları arasında Bakü'de bir opera binası inşa edilir ancak Azerbaycan topluluklarının bu binada düzenli olarak opera sahnelemeye başlamaları ileriki yıllarda gerçekleşecektir. Bu binada öncelikli olarak Ruslar sahne alır, Azerbaycan toplulukları ise binayı kiralayabildikleri sürece temsil verebilirler. Bu durumu Rəhimli şöyle açıklamaktadır;

Uzun yıllar boyunca bu tiyatrodaki küçük bir topluluk vardı ve ünlü Rus opera solistleri esas partileri oynamaya davet edildi. Operalar sadece Rusça oynandı. Bu binada kiralık olarak Azerbaycan operaları sahneleniyordu. En iyi durumda, bina haftada sadece bir kez Azeri topluluklarına kiralanırdı. (Rehimli, 2005, s.517)

Bu dönemde Bakü'nün Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olması nedeniyle Rus sanatçıların kendi dillerinde başrolleri seslendirmesi başlangıçta operada Rusların baskın olduğunu göstermektedir. Bu durum Hacıbeyli'nin bestelediği operalarla ve yerli bestecilerin kendi dillerinde opera yazmaya teşvik edilmesiyle tersine dönmüştür.

3.2. Bestelenen İlk Muğam Operalar (1907-1919)

Ceyhun Hacıbeyli'nin *İrs Miras'*da (2014, s.14-15) yayımlanan "Azerbaycan'ın İlk Operası Nasıl Yarandı" (Azerbaycan'ın İlk Operası Nasıl Yaratıldı) başlıklı yazısında abisi Üzeyir Hacıbeyli ile yer aldıkları ilk tiyatro oyunları ve izledikleri operalardan bahsetmektedir. İki besteci Şuşa Rus Tatar Okulu'nda okurken Abdurehimbey Hagveriyev'in *Dağılan Tifak* piyesinde şarkı söylerler. Üzeyir Hacıbeyli 13 yaşına geldiğinde kardeşiyle birlikte *Mecnun Leyli'nin Mezarı Başında* adlı gösterinin korosunda yer alır. Her iki besteci de bu eserden çok etkilenir. Aynı yazıda Rus ve İtalyan opera topluluklarının Bakü'de verdiği temsillerden özellikle *Romeo ve Juliet*, *Tristan ve İsolde*, *La Traviata* ve *Tosca* operalarından da çok etkilendiklerini belirtmektedir. Bahsedilen bu opera eserlerinin ortak özelliği konularının birbirine benzerlik göstermesi ve aşk temalı olmalarıdır. Üzeyir ve Ceyhun Hacıbeyli bu operalardan cesaret alarak uzun yıllardır hayalini kurdukları opera besteleme işini görev edinirler.

"1907 yılında aklıma şöyle bir fikir geldi. Herhangi bir dram eserinde, bizim makamları okuyan bir solistin ve tasniflerden yararlanılarak koro şeklinde bir grubun eşlik etmesi gerekir" (Seferova, 2016, s.93) diyen Hacıbeyli opera sanatını halka nasıl sevdirebileceğini düşünür ve bunun için musiki dilinin mutlaka milli olması gerektiğine inanır. Bu düşünceden hareketle, halkın yüzyıllardır bildiği ve sevdiği makam sanatını halk müziğinin farklı biçimleriyle birleştirerek kullanır ve ilk örneğini *Leyli ve Mecnun* operasında gösterir.

Leyli ve Mecnun operasının ilk gösterimi 12 Ocak 1908 (modern takvimde 25 Ocak 1908) tarihinde Bakü'de H. Z. Tağıyev Tiyatro salonunda Nicat Tiyatro Topluluğu tarafından gerçekleştirilmiştir. İki besteci, tüm zorluk ve imkansızlıklara rağmen Azerbaycan'ın ilk milli opera eserini sahnelemeyi başarır (Rehimli, 2005, s. 507). Ceyhun Hacıbeyli prömiyer gecesi seyircinin verdiği ilk tepkiyi şu cümlelerle özetlemiştir:

Genellikle tiyatrodaki gürültülü davranan seyirci, hatta alkışlamak cesaretinde bulunmayarak tüm temsil boyunca sustu. Sadece, özellikle duygusal olan seyircilerin gözlerinden akan yaş ve Leyla'nın babasının kızını Mecnun'a vermeyi kesinlikle reddetmesi sahnesinde heyecan görünmekteydi. Alkışlar sadece oyunun sonunda duyuldu, tüm oyun boyunca kendini tutan seyirci, nihayet, bugüne kadar görülmemiş gösteri karşısında haz ve memnuniyet duygusunu ifade etti. İlk Azerbaycan operasının temsili yarı-amatör şekilde böylece başladı ve sona erdi. (Hacıbeyli, 2014, s. 18)

Geniş izleyici kitlesine ulaşan eser büyük beğeni kazanmıştır. Operanın ilk hali 5 perde ve 6 tabloda oluşurken daha sonra kısaltılarak 4 perde ve 6 tablo şekline getirilmiştir. Eserin librettosu Üzeyir ve Ceyhun Hacıbeyli kardeşleri tarafından yazılmıştır (Seferova, 2016, s. 273). Eserin rejisini dönemin ünlü aktörü ve yönetmeni Hüseyin Arablinski yapmış ve orkestra Abdurrahim Makverdiyev tarafından yönetilmiştir. Hacıbeyli ise orkestrada keman çalmıştır. Mecnun rolünü dram aktörü olan Hüseyinkulu Sarabski oynamıştır. Doğu ve özellikle Azerbaycan'da operanın temelini atan bu eser Azerbaycan müziğinin makamsal özelliklerini taşıyan muğam¹ (makam) opera tarzında yazılmış ilk eserdir (Rehimli, 2005, s. 507).

İlk dönemde operanın gösterimi "direksiyon" (*yönelgeç*) esasına kuruluydu. Yönelteçte hangi makamların nerede, kim tarafından ve hangi sözlerle icra edileceği belirtiliyordu. Makam epizotları ne yöneltece ne de partisyona yazılmıştır, makamları muganniler irticalen seslendiriyorlardı. (Seferova, 2016, s.118)

Üzeyir Hacıbeyli kariyerinin başlangıcında Avrupa nota sistemini bilmediği için ilk dönem operalarının gösterimini "direksiyon" esasına göre yapılandırmıştır (Rehimli, 2005, s. 507). Bu yüzden eserin partiyonu yoktur. Yönelgeç sisteminde hangi makamların nerede hangi aktörler tarafından hangi sözlerle icra edileceği yazılmıştır. Fakat bu makamlara nota yazılmamıştır ve bu yüzden partisyona eklenememiştir. Makamlar muganniler tarafından doğaçlama yoluyla söylendiği için her muganni kendi aryasını ezberlediği şekliyle seslendirmiştir. Eserdeki duyguların doğru sahnelenebilmesi için muğam bölümlerinde sınıflandırmalar yapılmıştır (Seferova, 2016, s.118-120). Rehimli bu yaklaşımı şöyle anlatır:

Üzeyir bey Hacıbeyov Leyla ve Mecnun operasını milli muğamlar bazında icra etmiştir. Operadaki olayların psikolojik doğasına, çatışmanın doğasına ve kompo çizgisinin keskin dönüşlerine göre lirik dramatik çizgilerin seçimine uygun olarak "Mahur Hindi", "Çargah", "Segah", "Fars Şikestesı", "Şur", "Bayatı Şiraz", "Rast", "Bayatı Kürd", "Bayatı Kaçar" mugamlarından, "Kabili", "Muhelif" mugam bölümlerinin sınıflandırmalarını kullandı. (Rehimli, 2005, s.514)

Türk Dünyası opera tarihi açısından da bir ilk olma özelliği bulunan bu eserde makam sahneleri, basit opera formlarının yerini almıştır. Bu müziğin özelliklerini ilk araştıran V. Vinogradov, Hacıbeyli'nin yaklaşımının biricikliğini şöyle anlatmıştır:

Folklorun bestekârlık alanında kullanılması konusuna musiki tarihinde bunun dışında başka bir örnek gösteremeyiz. Bu geçit o kadar profesyonelce ve doğal hâliyle yapıldı ki şimdi Azerbaycan opera sanatında amatörlüğün yerini profesyonelliğin ne zamandan beri aldığını belirlemek

¹Şark halklarına ait milli musiki türüdür. Şifahi geleneklere dayalı klasik musiki numunesidir. Muğam Azerbaycan halk musikisinin temelini oluşturur. Azerbaycan musikisinin yedi esas muğamı vardır: "Rast", "Şur", "Segah", "Şüşter", "Çahargah", "Bayatı- Şiraz", "Hümayun". (www.azerbaijans.com)

mümkün değil. Bu hem Hacıbeyli'nin yaratıcılığı hem aktörlerin oyunu hem de tamamen gösteriyle ilgilidir. (Seferova, 2016, s. 90,93)

Üzeyir Hacıbeyli bu operayı bestelerken XVI. yüzyılın ünlü Azerbaycan şairi Muhammed Fuzuli'nin aynı adlı eserinden ilham almıştır. Bu yüzden eserdeki bazı gazeller Fuzuli'nin divanından alınmıştır. Besteci librettoyu hazırlarken Fuzuli'nin manzumesini kısaltmış ve bazı bölümlerin metnini de kendisi tamamlamıştır. Seferova'ya (2016, s. 111-112) göre bestecinin iyi bir dramaturg olması Fuzuli'nin manzumesinin konusunun toplumsal, felsefi ve ahlaki düşünceyi korumasına yardımcı olmuştur. Hacıbeyli operaya koroları da dahil etmiştir. *Leyli ve Mecnun* operası Orta Çağ'ın dini hükümlerine ve feodal-patrik usulünün muhafazakâr geleneklerine meydan okuyan bir eserdir. Opera, devrim öncesinde Azerbaycanlı sanatçılar tarafından Transkafkasya, Orta Asya ve İran'da turneler düzenlemiştir.

Leyli ve Mecnun'un ardından Hacıbeyli'nin devrim öncesi bestelediği opera eserlerine bakıldığında konularının halk destanlarına dayanıyor olması dikkat çekicidir. Eserlerde sadece müziğin değil aynı şekilde librettonun da büyük önem taşıdığını düşünen besteci bu iki unsurun birbiriyle uyum içinde olması gerektiğini şöyle ifade eder:

Opera yaratırken librettonun büyük önemi vardır. Bestekârın librettoyu kavraması önemli şarttır. Eserin esasını teşkil eden yalnız musiki değildir. Bestekâr kendi de librettoyu yazıp yaratarak iştirak etmelidir. Bestekârla libretto yazan arasında ilginin olması oldukça zaruridir. Şayet libretto bestekârı kani etmiyorsa, o, yazarlar, birliğine müracaat etmeli, gösterilmelidir ki, yazılan libretto onun talebine cevap vermiyor ve musikiye uygun gelmiyor. (Turan, 2015, s. 295)

Yukarıda da belirtildiği gibi Hacıbeyli'ye göre besteci libretto yazma yeteneğine de sahip olmalıdır. Bu yüzden devrim öncesi bestelediği operaların librettoları bizzat kendisi tarafından kaleme alınmıştır. 1909 yılında 5 perde olarak bestelediği *Şeyh Senan* operası da aynı adlı halk destanının motifleri üzerine temellendirilmiştir. Eserin ilk gösterimi 30 Kasım ve 13 Aralık 1909 tarihinde Nikitin Kardeşleri Tiyatro-Sirk salonunda, Nicat cemiyeti tarafından yapılmıştır. Temsilde orkestrayı Üzeyir Hacıbeyli yönetmiştir (Rahimli, 2005, s.508).

Hacıbeyli bu eserinde geleneksel opera biçimlerine ilgi uyandırmak için doğaçlamalara yer vermemiştir. Ancak eseri izleyen halk, tanıdık olduğu müzikal doğaçlama yöntemlerini operada göremeyince ve aynı zamanda besteci ve icracıların da teknik kusurları bir araya gelince eser başarısız olur. Hacıbeyli, ilk gösterimden sonra sahneden kaldırılan *Şeyh Senan*'ın notalarını da yırtıp atar. Profesör Ramazan Halilov, Üzeyir Hacıbeyli'ye "Şeyh'i yırttığın zaman üzülmedin mi?" diye sorduğunda, "Operayı kâğıt üzerinde iptal ettim, kafamdan çıkarmadım. Zamanı gelince kullanacağım (Hüseynov, 2010, s.7)" cevabını alır. Ramazan Halilov'aya da belirttiği gibi Hacıbeyli *Koroğlu* operasını yazarken *Şeyh Senan* operasının müzikal malzemelerini tekrar değerlendirmiştir.

Besteci *Şeyh Senan* operasından bir yıl sonra 1910 yılında 4 perde olarak hazırladığı *Rüstem ve Söhrab* operasını bestelemiştir. Operanın librettosunu Abdülkasim Firdevsi'nin *Şehname* eserinden esinlenerek hazırlamıştır. Opera ilk kez 12 Kasım 1910 tarihinde Bakü'de H. Z. Tağıyev Tiyatro Salonu'nda Nicat

Topluluğu tarafından sahnelenmiştir. Orkestrayı Üzeyir Hacıbeyli'nin yönettiği eserin rejisörlüğünü H. Sarabski yapmıştır. Besteci eserin ikinci versiyonunu 6 Mart 1925'te gösterime sunmuştur. Bu temsilde Rast, Şur, Çargah, Semayı Şems, Rahab, Bayatı Kürd, Qacar, Şüşter, Şikesteyi-fars muğamlarına yer verilmiştir. Eserdeki gergin psikolojik durumları yansıtan sahnelerde Mensuriye, Irak, Mukhalif bölümlerini kullanmıştır (Rəhimli, 2005, s.508-509).

Yazdığı operalarda toplumsal sorunları sahneye taşıyarak gündeme getiren Hacıbeyli, bu eleştirel tutumunu operetlerinde de sürdürmüştür. Ancak kaleme aldığı operetlerde işlenen toplumsal problemleri satirik bir dille eleştirmeyi tercih etmiştir. Böylece müzikal komedi türünün kurucusu da olmuştur. Yukarıda da bahsedildiği gibi Hacıbeyli, devrim öncesi yazdığı operetlerle dönemin toplumsal sorunlarına mizah yoluyla dikkat çekmiş, operet yazma gerekçelerini aşağıdaki gibi açıklamıştır:

Musikinin gücüne olan inancım, musiki vasıtasıyla toplumsal ve yaşamdaki eksiklikleri ve kusurları giderme hevesim, musikide Azerbaycan aydınlarının ilerleyici güçlerinin tembellek ve medeniyetsizliğe karşı mücadelelerini yansıtmaya çabası, beni müzikal komedi türü olan opereti yazmaya yöneltti. (Seferova, 2016, s.129)

Bu hedefle, 1909 yılında bestelediği ilk opereti olan *Er ve Avrat*, 24 Mayıs 1910 tarihinde sahnelenmiştir. Hemen ardından, *O Olmasın Bu Olsun* opereti 12 Eylül 1911 tarihinde ve *Arşın Mal Alan* opereti 25 Ekim 1913 tarihinde ilk kez sahnelenmiştir (Rəhimli, 2005, s. 514-515).

Azerbaycan muğam ve folkloruna dayanarak yazdığı eserlerin halk tarafından çok beğenilmesi diğer bestecilere de ilham ve cesaret kaynağı olmuştur. Bu sayede, Azerbaycanlı besteciler milli opera sanatına yeni eserler kazandırma çabasına girmişlerdir. Örneğin, Hacıbeyli'nin sahnelenen ilk üç muğam operasından sonra, Celal Yusufzade, metni Mirza Celal Yusufzade'ye ait *Hüsrev ve Şirin* şiirine dayanan *Ferhat ve Şirin* operasını besteler. Opera 6 Mart 1911 tarihinde sahnelenir. Alexandr Oqenezasvili eserdeki direksiyon yöntemini hazırlamıştır. Ancak eser, müzik ve metin düzenlemesindeki ciddi hatalardan dolayı opera repertuarında uzun süre tutulmamıştır. Yaklaşık beş yıl sonra eserin müziği yeniden düzenlenmiş ve eser farklı rejilerle sahnelenmiş ancak beklenen başarıyı elde edememiştir (Rəhimli, 2005, s.509).

Bu dönemde muğam stilde opera bestelemeye devam eden Hacıbeyli, Azerbaycan milli operasının kurucusu olmuştur. 1912 yılında 4 perde ve 6 tablodan oluşan *Şah Abbas ve Hurşit Banu* operasını yazan besteci, eserin kaynağını yine halk destanlarından almıştır. İlk sahnelenişi 10 Mart 1912 tarihinde Bakü'de Nikitin Kardeşler Tiyatro-Sirk salonunda gerçekleşmiştir. Müslüm Magomayev orkestrayı yönetirken, rejisör Hüseyin Arablinski eseri sahneye taşımıştır (Rəhimli, 2005, s.509).

Hacıbeyli 1912 yılında librettosu aynı adlı halk destanı üzerine yazılan *Aslı ve Kerem* operasını bestelemiştir. 4 perde ve 6 tablodan oluşan eser 18 Mayıs 1912 tarihinde Bakü'de Mailov Kardeşler Tiyatro salonunda sahnelenmiştir. Eserin rejisörlüğünü Hüseyin Arablinski yaparken, orkestra şefliğini Müslüm Magomayev yapmıştır (Rəhimli, 2005, s.509-510). Operanın en karmaşık partileri Şahnaz,

Segâh, Bayatı Şiraz, Rast ve Şur muğamları üzerine yazılmıştır. Eser günümüzde de Azerbaycan Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu'nda sahnelenmektedir.

Hacıbeyli'nin her eseri seyirci karşısına çıkmamıştır. Örneğin, besteci 1915 yılında *Harun ve Leyla* adında başka bir muğam opera daha bestelemiştir. Devrim öncesi bestelediği son eser olan bu opera sahnelenmemiştir. Librettosu, Arap destanı motifleri üzerine yazılan eser 5 perdeden oluşmaktadır. Benzer biçimde 1945 yılında bestelenmeye başlayan ve tamamlanmayan *Firuze* adlı operası da hiç sahnelenmemiştir (Seferova, 2016, s. 273,274).

Hacıbeyli dışında opera besteleyen bazı bestecilerin eserleri de ne yazık ki seyirci karşısına çıkmamıştır. Örneğin, 1915 yılında yazılan Rıza Zeki Latifbeyov'un *Nigar ve Neman* ve Hüseyinkulu Sarabski'nin *Seyfelmülk* adlı muğam operaları sahnelenmemiştir. Diğer yandan 1914 yılında Meşedi Cemil Emirov'un aynı ismi taşıyan *Seyfelmülk* operası sahnelenmiştir. Bu eserlerin ardından 1915 yılında Zülfügâr Hacıbeyli halk destanına dayanan *Aşık Garip* operasını tamamlar. Eser 13 Mayıs 1916 tarihinde ilk kez sahnelenir. Takip eden yıl 1916'da, librettosu Hacıbaba Şerifov, müzikleri ise David Slavinski'ye ait *Mehr ve Mah* operası sahnelenmiştir. Son yazılan muğam operası, Müslüm Magomayev'in *Şah İsmail* operası ise 7 Mart 1919 tarihinde sahnelenmiştir (Rəhimli, 2005, s.510-511). Yukarıda detaylı şekilde anlatılan ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde muğam stilde bestelenmiş olan opera eserleri aşağıdaki tabloda sıralanmıştır:

Tablo 1

1907-1919 Yılları Arasında Azerbaycan'da Bestelenen İlk Muğam Opera Eserleri

Operanın Adı	Besteci	İlk Temsil	Bestelenme Tarihi
<i>Leyli ve Mecnun</i>	Ü. Hacıbeyli	12 Ocak 1908	1907
<i>Şeyh Senan</i>	Ü. Hacıbeyli	30 Kasım 1909	1909
<i>Rüstem ve Söhrab</i>	Ü. Hacıbeyli	12 Kasım 1910	1910
<i>Ferhat ve Şirin</i>	Mirza Celal Yusufzade	6 Mart 1911	1910
<i>Şah Abbas ve Hurşit Banu</i>	Ü. Hacıbeyli	10 Mart 1912	1911
<i>Aslı ve Kerem</i>	Ü. Hacıbeyli	18 Mayıs 1912	1912
<i>Seyfelmülk</i>	Meşedi Cemil Emirov	1914	1914
<i>Harun ve Leyla</i>	Ü. Hacıbeyli	Sahnelenmemiştir	1915
<i>Nigar ve Neman</i>	Rıza Zeki Latifbeyov	Sahnelenmemiştir	1915
<i>Seyfelmülk</i>	Hüseyinkulu Sarabski	Sahnelenmemiştir	1915
<i>Mehr ve Mah</i>	Müzik: David Slavinski	1916	
<i>Âşık Garip</i>	Zülfügâr Hacıbeyli	13 Mayıs 1916	1915
<i>Şah İsmail</i>	Müslüm Magomayev	7 Mart 1919	1915-1919

Görüldüğü gibi 1908 yılında Türk Dünyası'nın ilk opera eserinin sahnelenmesinin ardından 12 yıl boyunca muğam eserlerin temsilleri kesintisiz bir biçimde sürdürülmüştür. Azerbaycan halkının opera sanatına olan ilgisi bu zengin sanat ortamında artarak devam etmiş, seyircinin ilgi, beğeni ve talebi operaya ilgi duyan bestecileri daha fazla eser üretmeye teşvik etmiştir. Seyirciden ve bu canlı sanat yaşamından ilham alan sanatçılar, içinde yaşadıkları zengin kültür ve sanat ortamının da etkisiyle muğam eserlerin yanı sıra batılı anlayışta da opera eserleri bestelemeye başlamıştır.

3.3. Kurulan İlk Opera Toplulukları ve Vokal Yorumculuğu

Yirminci yüzyılda Azerbaycan seyircisinde opera sanatına karşı başlayan yoğun ilgi sebebiyle bu dönem için zengin denilebilecek bir opera, operet repertuarı oluşturulmuştur. Bu da beraberinde opera eserlerini icra edecek yerli sanatçı ve sanatçı topluluklarına olan ihtiyacı doğurmuştur. Ancak sözü geçen dönemde opera icra edecek yeterlilikte insan kaynağı olmadığından, bu eksiklik tiyatro oyuncuları ve hali hazırda tiyatro toplulukları ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle, Üzeyir Hacıbeyli'nin *Leyli ve Mecnun*, *Şeyh Senan*, *Rüstem ve Söhrab* operalarının yanı sıra, Zülfügar Hacıbeyli'nin eserleri Nicat Tiyatro Topluluğu tarafından icra edilir. Üzeyir Hacıbeyli'nin kardeşi Ceyhun Hacıbeyli *Leyli ve Mecnun*'un ilk kez sahnelenmesi için çalışma yaptıkları dönemde Nicat eğitim toplumu içinde yer alan aydın kişilerin kendilerine olan desteğinden şöyle bahsetmektedir:

...Azerbaycan sahnese ilk milli operayı getirme girişimimiz, "Nicat" eğitim toplumu etrafında bazı ilerici unsurların (Abdurahimbey Hagverdiyev) ilgi ve sempatisini çekmekteydi. Bazı üyeler, bizim girişimimizin ciddiyetinden emin olarak, ilk ulusal operanın kaderi ile daha yakından ilgilenmeye başladılar. Bu kurumun yöneticilerinden, etkinliği ve zenginliği ile bilinen Aşurbeyovlar ailesi temsilcilerinden biri olan İsabey Aşurbeyov bizim girişimimizde aktif rol oynamaktaydı. İsabey Aşurbeyov aynı zamanda, Azerbaycan-Türk gazeteci ve politikacı (daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekili) Ahmet bey Ağaoğlu'nun editörlüğünde yayınlanan "İrşad" gazetesini finanse eden hayırsever iş adamı idi. (Hacıbeyli, 2014, s. 18)

1906 yılında faaliyete başlayan Nicat tiyatro topluluğu ile yapılan anlaşma gereği topluluk yukarıda sıralanan operaların temsilini sürdürür. Ancak, Nicat tiyatro topluluğunun sanatçılarının bu eserlerin temsil haklarını tamamen kendi ellerinde tutmak istemesi sonucu anlaşma bozulur. Besteciler, eserlerini icra etme ve telif ücretlerini ödeme konusunda sözleşme şartlarını ihlal eden Nicat topluluğu ile defalarca mahkemelik olur (Rəhimli, 2005, s.130).

Opera alanında insan kaynağı problemini çözmek için başka girişimlerde de bulunulur. Örneğin, Hüseyinkulu Sarabski, tiyatro toplulukları yerine bağımsız çalışan opera sanatçıları bir araya getirerek bağımsız opera sanatçılarından oluşan bir topluluk kurmak için çalışmalarda bulunur. Önceleri böyle bir topluluğu kurmayı başaran Sarabski'nin bu çabaları maalesef kısa soluklu olur ve topluluk bir süre sonra dağılır (Rəhimli, 2005, s.106). Bestecilerin opera temsilleri için topluluk arayışları sürerken, 1912 ve 1917 yılları arasında Sefa Kültür ve Eğitim Cemiyeti'nin tiyatro topluluğu da operalar sahneleyerek Bakü'deki opera hayatına katkı sağlamayı sürdürmüştür. Benzer arayış içindeki Üzeyir Hacıbeyli ise

kardeşi Zülfügar Hacıbeyli ile birlikte 1916 yılından itibaren Bakü'de ağırlıklı olarak opera ve operetler icra etmek üzere "Zülfügar Bey ve Üzeyir Hacıbeyli kardeşlerin idaresi" isimli bir topluluk kurmayı başarır (Rəhimli, 2005, s.508, 516). Aynı zamanda topluluğun baş rejisörlüğünü de sürdüren Ü. Hacıbeyli, düzenli drama ve komedi gösterileri hazırlamış, bu eserlerin rejisörlüğünü üstlenmiş ve Azerbaycan'daki gösterilerin yanı sıra yurt dışına turneye de gitmiştir. Güllü İsmayılova, *Üzeyir Hacıbeyli'nin Cumhuriyet Dönemi'ndeki Faaliyetleri* çalışmasında Hacıbeyli Kardeşler topluluğunun yoğun çalışmalarını şöyle tarif eder:

Bu dönemde Bakü'de oluşturulan "Hacıbeyli kardeşleri" truppası tanınmış sanatçıları bir araya toplayarak, haftada üç gün sırayla dram, komedi, opera ve operet gösterileri sergilemektedir. Bu dönemde Ü. Hacıbeyli'nin yönetimindeki truppa İran'a sanat turuna çıkıyor, büyük zorluklara rağmen, Reşt ve Enzeli şehirlerinde tiyatro gösterileri düzenlenir. 1918 yılında Azerbaycan sanatçılarının Tiflis'teki truppası ise Türkiye'ye sanat turuna gidiyor, sadece İstanbul'da onların tur seferleri üç ay sürüyor ve Türklerin ruhunu okşayan gösteriler sergileniyor. (İsmayılova, 2019, s.137)

İsmayılova'nın yukarıda belirttiği turne programı göz önüne alındığında, Orta Asya'da Taşkent, Semerkant, Aşkabat, Buhara, Merv, Volkaboyu'nda Hacitarhan, Orenburg'u içine alan, Türkiye'de İstanbul, Trabzon, Sarıkamış ve İran'da Tahran, Enzeli, Tebriz, Kafkaslarda Tiflis, Erivan, Batum, Akmesit (Şimdiki Simferopol) kadar uzanan bu geniş coğrafyada, ilk opera temsillerini Azerbaycan'dan gelen tiyatro gruplarının yaptığını vurgulamak doğru olacaktır.

1914-1918 yılları arasında I. Dünya Savaşı'nın çıkmasının ardından Rusya'da gerçekleşen Sosyalist Devrim'in etkileri Azerbaycan topraklarında da hissedilmiştir. Azerbaycan'daki zengin sanat ve kültür yaşamının seyri 1920 yılının Haziran ayında başlayan Sovyet hakimiyeti ile değişir. Önce, Bakü'deki bütün tiyatroların Ruslaştırılması çalışmaları başlar. Örneğin, operada çalışan topluluğun adı "Rus Operası" olarak değiştirilirken sanatçı sayısı da artırılır. Bu topluluğun ismi bazı afişlerde Devlet Opera ve Müzikal Komedi Tiyatrosu (Yönetmen Pavel Amiraço) olarak belirtilir (Rəhimli, 2005, s.518). 1919 yılının Mayıs ayından itibaren 1925 yılının Ağustos ayına kadar opera temsilleri Akademik Milli Dram Tiyatrosu'nda (AMDT) perde açmaya devam eder. Ancak, 1925 yılının Mayıs ayından sonra yeni tiyatro sezonuna girildiğinde, opera toplulukları AMDT'den ayrılarak "Rus Operası" olarak adlandırılan tiyatro ile birleştirilir. Neyse ki, afişlerde "Türk Operası" olarak gösterilen bu yeni topluluk daha sonra Azerbaycan Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu olarak adlandırılır. Bu topluluk tarafından, 1925-1935 yılları arasında ayda üç dört defa muğam operaları sahnelenmiştir (Rəhimli, 2005, s. 506-511).

Operaların ilk şarkıcıları arasında Bülbül, Şevket Memmedova, Hüseynkulu Sarabski, Hüseynağa Hacıbababeyov ve Memmedağı Bağırov yer almaktadır. Daha sonradan bu sanatçıları; Sona Hacıyeva, Khurshud ve Surayya Hajar, Hagigat Rezayeva ve Sona Mustafayeva gibi diğer sanatçılar izlemiştir. Azerbaycan Opera Tiyatrosu'ndaki performans grupları arasında önemli farklar bulunmaktadır. Azer Rezayev "Opera in Azerbaijan" başlıklı makalesinde Azerbaycan'daki vokal yorumculuğu hakkında şu bilgileri vermiştir:

İtalya, İngiltere, Amerika, Almanya, Fransa ve diğer ülkelerin opera kolektifleri genellikle sadece bir topluluktan oluşur, yani tüm operalar o ulusun ana dilinde veya bestecilerin ana dillerinde sahnelenir. Aynı vokalistler hepsini yerine getirir. Diğer ülkelerde, opera kolektifleri iki ana gruptan oluşur; ana dil operalarında performans gösterenler ve Batı klasiklerinin dillerinde şarkı söyleyenler. Fakat Azerbaycan'da üç grup vardır. İlk grup, solistlerin Azeri dilinde şarkı söylediği mugam sanatçılarından oluşur. İkinci grup Azerbaycan bestecilerinin Azeri dilinde yazdıkları klasik operaları icra eden solistlerden oluşur. Rus topluluğu olarak bilinen üçüncü grup ise Avrupa klasik operalarını ve Rus bestecilerin operalarını icra eden solistlerden oluşur. Sovyet döneminde, Avrupa klasiklerinin çoğu Rusça'ya çevrildi; bu nedenle, bu operaların birçoğu, operaların yazıldığı orijinal diller yerine Rusça, Almanca, Fransızca ve İtalyanca olarak sahneleniyor. Bu üç gruba ek olarak, Azerbaycan'ın opera kolektifini oluşturan tek bir koro ve orkestrası da vardır. Azerbaycan Opera ve Bale Tiyatro topluluğu genellikle eski Sovyetler Birliği'ni gezdi. 1941'de İran'da konserler verdiler ve daha sonra Fransa, Fas ve çeşitli Asya ülkelerinde yer almaya başladılar. (Rezayev, 1997, s.70-71)

Opera besteciliği sürecinde hem muğam hem de klasik formda opera yazan Hacıbeyli, Azerbaycan'a özgün bir opera yaratma çabasında olduğu için onun ilk operalarını muğam sanatçıları icra etmiştir.

3.4. Muğam Operalara Yapılan Eleştiriler

Azerbaycan'da milli opera eserlerinin bestelenmesi, sahnelenmesi ve gösteri sayılarının artmasıyla birlikte opera sanatı ile ilgili tartışmalar ve eleştiri yazma kültürü de gelişmeye başlamıştır. Özellikle yayıncı Esat Mehmetov Ehliyev ve Hacıbeyli arasında yaşanan fikir ayrılığı yazdıkları makalelerde birbirlerine verdikleri cevapla entelektüeller, sanatçılar ve uzmanlar tarafından basında yakından takip edilen bir sanatsal tartışma haline gelmiştir. Ehliyev'in Kaspi gazetesinde 27 Ekim 1917'de yayınlanan "Sahnenin Eğitim Açısından Önemi" başlıklı makalesinde müzikal performansların ifade aracı olarak müziği temel aldığı için opera ve opereti ikinci hatta üçüncü sahne eseri olarak değerlendirmiştir. Dramın gelişimine olumlu yaklaşırken opera ve operetler konusunda zıt fikirdedir. Ehliyev'in bu tutumuna cevaben Hacıbeyli "Sahnenin Eğitimdeki Önemi Hakkında" ve "Opera ve Dramın Eğitici Önemi Hakkında" başlıklı makalelerini yayımlar (Turan, 2015, s. 215-221).

... Tiyatro, kamusal yaşamın bir aynası ve aynı zamanda bir sanat tapınağıysa, o zaman tiyatrodaki sunulan şey, hayatımızın yalnızca bir etik yönünü değil, aynı zamanda insan doğasında var olan estetik duyguları da geliştirmelidir. Her bir sahne eserinde ahlaki unsurun yanı sıra, sanatsal bir unsur olmalıdır; müzik eserlerinde sanatsal unsur; müzikte ifadesini bulur, dramatik eserlerde ise şiirde ve edebiyatta; sahne sanatının bu veya diğer alanlarının seyirciler için önemi budur. (Qafarova, 2017, s.26)

Yazdığı makalelerde Ehliyev'in fikirlerini çürüten besteci opera sanatını eğlence olarak görenlere gönderme yaparak:

Her sahne eseri bir fikir, bir ahlak içerir ve onu sanatsal bir şekilde ifade ederse - bu ister müzik eseri, isterse de şiirsel sanat eseri olsun - o iyidir. Bu nitelikleri karşılamayan eser ise - bu, opera, drama, operet, komedi olabilir - kötüdür. Ampirik olarak belirlenmiş iyi eserlerin form ve türlerinin çeşitliliği, insanların zihinsel ve ruhsal gelişimine gerekli canlılığı getirir. (Qafarova, 2017, s.26)

İfadelerinde bulunan Hacıbeyli, sanatın anlatım aracından ziyade anlatım biçimine odaklanmıştır. Anlatım aracı ister müzik ister şiir olsun asıl olan estetik ve sanatsal ifade gücüdür. Yani sanatsal ifadesi güçlü olan tüm sanat biçimleri seyircinin zihinsel ve ruhsal gelişimine katkı sağlayacaktır.

20. yüzyılda Azerbaycan müziği yükseliş dönemine girerken birçok gazetede devrim öncesi muğam tarzda yazılan opera ve operetler hakkında çıkan olumsuz eleştiri ve tartışmalar devam etmiştir. Azerbaycan'da operanın gelişim sürecindeki en büyük sancılardan biri operanın daha fazla 'Avrupalılaştırılması' gerektiği üzerine sürdürülen tartışmalardır. Bu tartışmalarda Azerbaycan'da operanın gelişmesi yönünde atılan adımlara çok ağır eleştiriler getirilmiştir. Dönemin hem fiziki hem de yetişmiş insan kaynağı konusundaki eksiklikleri görmezden gelinerek Azerbaycan musikisinin Batı enstrümanlarıyla icra edilmesi yönünde baskı oluşturulmuştur. Bu baskıların nedenlerini araştırmacılar farklı gerekçelerle açıklamaya çalışmışlardır. Örneğin, müzikolog Prof. Dr. Zemfira Seferova basında büyük yer tutan bu adaletsiz eleştirilerin nedenini, opera icra eden toplulukların o dönemde henüz profesyonel kadrolarının olmayışına bağlamıştır:

Devrim öncesi operalar ne konu ne musiki ve ne de bestekârın teknik becerileri açısından taleplere karşılık veremiyordu. Özellikle bu yıllarda devrim öncesi operalar ve müzikal komediler çok düşük seviyede gösterime giriyordu. Profesyonel kadrolar, solistler ve şefler yoktu. Bu nedenle opera tiyatrosuna yönelik suçlamalar adaleti yansıtmıyordu. Suçlayanlara göre eski operalar Azerbaycan'da müzikal sahne sanatının gelişmesine engel oluyordu. Ancak bu eleştirinin olumlu yönleriyle birlikte programda boş sözler de duyulmuyor değildi. Onların iddiasına göre devrim öncesi operaların genellikle bir önem arz etmediğini iddia ediyorlardı. Onlar bizim musiki tarihimize herhangi bir katkı sağlamamışlardı ve bu nedenle onlardan kurtulmak gerekiyordu. (Seferova, 2016, s.34)

Yine Seferova (2016) 'ya göre bu eserler sayesinde doğu ve batı müziğinin birleştirilerek polifonik müziği oluşturması dışında, toplumsal ve siyasi açıdan üstlendiği görev de büyük önem arz etmektedir:

Hacıbeyli, ilk operaların ortaya çıkmasıyla müzikal sahne sanatında amatörlüğün ortadan kalktığını bunun yerine profesyonelliğin geldiğini belirtir. Operalar, yetenekli ifacıların ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Operanın ortaya çıkması dolaylı olarak dram tiyatrosunun gelişimi için bir çığır açmıştır. Şu ana kadar sadece düğünlerde ve çeşitli bayramlarda halk tarafından icra edilen musikinin önemi ve kıymeti daha da artmıştı. Musiki ilk defa profesyonelce bir sahnede kendisine yer bularak millî sanatın bağımsız bir türü hâline gelmişti. Musiki ile söz ve musiki ile edebî metin arasındaki ilişki belli bir çerçeveye oturtulmuştu. Nihayet devrim öncesi

operaların en önemli görsel önemi, Azerbaycan musikisinin notaya dayalı gelişimi yolundaki ilk adım olarak kabul ediliyordu yani müzikal tiyatronun temelini oluşturuyordu. Operanın ortaya çıkması ile musiki medeniyetinin birçok sorunu çözüldü: Doğu musikisinin Avrupa enstrümanlarıyla icra edilmesi, Doğu musikisinin Avrupa harmonisiyle uygulanması, musikimizin polifonikleştirilmesi, metroritmik özelliklerin belirlenmesi ve makamların nota yazılışı vb. Operaların musiki ve görsel başarıların dışında toplumsal-siyasi olaylarda da önemli rolleri vardı. İlk önce operalar, fanatizm ve cehalete karşı mücadele ettikleri için önem arz ediyorlardı. (s.41-42)

Azerbaycan musikisinin Batılılaşması yönündeki eleştirilere en rasyonel yanıtlardan birini yine Üzeyir Hacıbeyli vermiştir. Opera ve operetler sayesinde opera sanatının olgunlaşp gelişmesi gerektiğini savunurken;

Öncelikle bu operalar şebeklik hâlden çıkarılıp Avrupa opera şekline yakınlştırılmalıdır. Bu nedenle okunan destgâh makamındaki parçalar 'arya' formuna getirilmelidir. İkinci olarak tarın görevi orkestraya devredilmelidir. Tar ise orkestra içinde gerekli olan yerde halk musiki enstrümanı olarak etkili efektler verebilir. Bu yöntemle bizim operamız görselliği değiştirerek şebeklikten çıkar ve Avrupa opera formuna bürünür. Aslında içerik ve musiki bakımından Azerbaycan Türk ve Doğu operası kendi varlığını korur. (Hacıbeyli, 1965, s. 245)

Azerbaycan Türk operasının kendi varlığını koruması gerektiğini her defasında savunur. Bunun için yeni opera eserlerinde Azerbaycan müzik sistemlerinin Avrupa müzik sistemine uyarlanarak bestelenmesi gerektiğini düşünmektedir. Bunu yaparken Azerbaycan musikisinin milli özelliklerinin korunması gerektiğini de özellikle vurgulamıştır. Bestecinin Avrupa stiline yönelmesinin nedenlerinden biri de o dönemde sahnelenen yabancı opera eserlerinin büyük beğeni kazanması ve sanatsal değerlerinin de yüksek olmasıdır.

3.5. Sahnelenen İlk Yabancı Opera Eserleri

1920'den sonra Giuseppe Verdi, Georges Bizet, Giacomo Puccini, Gioachino Rossini, Mikhail Glinka, Pyotr Ilyich Tchaikovsky ve Modest Mussorgsky gibi Batı ve Rus klasikleri Bakü'de sahnelenmeye başlar (Rəhimli, 2005, s.518-519). Genellikle bu eserlerin baş rollerini Sovyetler Birliği'nin farklı bölgelerinden gelen Rus sanatçılar seslendirmiştir. Rəhimli bunun nedenini yetişmiş insan kaynağı olmaması ile gerekçelendirir: "Tiyatronun kendisinin küçük bir topluluğu vardı. Ancak bu toplulukta özellikle mezzosoprano, bariton ve lirik tenor seslere sahip deneyimli solist sayısı çok azdı (Rəhimli, 2005, s.519)" bu nedenle operadaki solistler genellikle yabancı sanatçılardı. Yurt dışından gelen toplulukların gösterilerinin yanı sıra Milli Dram Tiyatrosu Üzeyir Hacıbeyli'nin çabalarıyla ara vermeden muğam eserler sahnelemeye devam etmiştir: "Aslı ve Kerem', 'Leyla ve Mecnun', 'Şah Abbas ve Hurşid Banu', 'Rüstem ve Söhrab', Zülfügar Hacıbeyli'nin 'Aşık Garib', Müslüm Magomayev'in 'Şah İsmail' eserlerini repertuarında tutuyordu (Rəhimli, 2005, s.518)". Hacıbeyli'nin Azerbaycan operalarını seyirciyle buluşturma çabalarına karşın Opera Tiyatrosu Azerbaycan operası sahnelememekte ısrar etmiştir.

Bunun yerine 1921-1925 yılları arasında dünya klasikleri ve çağdaş bestecilerden seçme eserleri sahnelemiştir:

Opera tiyatrosu ise hala Azerbaycan operalarını oynamıyordu. 1921-1925 yıllarında tiyatro dünya klasiklerinden ve çağdaş bestekarların eserlerinden Charles Gounod'nun "Romeo ve Juliet" Mikhail Glinka'nın "Ivan Susanin", "Polşa bal reysi", Ruggero Leoncavallo'nun "Mezhekeçiler", Jacques Offenbach "Hoffmann'ın Masalları", Alexander Borodin'in "Prens İgor", Pyotr Ilyich Tchaikovsky'nin "İolanta", Formental Cak Qolevin'in "Kardinalın qızı", Wilhelm Wagner'in "Loenqrin" ve "Tanheyzer", Giacomo Meyerbeer "Quçenotlar", Giacomo Puccini'nin "Tosca", Léo Delibes'in "Lakme" operalarını oynadı. (Rəhimli, 2005, s.518-519)

1925 yılından başlayarak takip eden 12 yıl boyunca Rus Opera Topluluğu halihazırda repertuvarında bulunan eserleri yeni rejilerle tekrar sahnelemeye devam ederken, aşağıdaki eserlerle repertuvarını zenginleştirmiştir:

Giacomo Puccini'nin "Madame Butterfly" ve "Garblı Kız", Giuseppe Verdi'nin "Rigoletto", Şarl Luis Ambruz Tomas'ın "Hamlet", Eduard Nápravnik'in "Dubrovsky", Georges Bizet'nin "İnci Avcıları", Arrigo Boito'nun "Mefistofele", Daniel François Auber'in "Fra Diavolo", Wolfgang Amadeus Mozart'ın "Figaro'nun Dügünü", Alexandr Darkomijski'nin "Su Perisi", Nikolai Rimsky Korsakov'un "Altın Horoz", "Çar'ın Gelini", Alexander Yurasovski'nin "Trilbi". (Rəhimli, 2005, s.518-519)

Azerbaycan'da opera sanatı tüm çeşitliliği ve zenginliğiyle seyircisiyle buluşurken Hacıbeyli'nin, özellikle 1925 yılında Azerbaycan opera topluluğunu da bünyesine katan yeni Rus Opera Topluluğu'nun seslendirdiği, yabancı opera eserlerinin neredeyse tamamını izlemiş olma ihtimali yüksektir. Bu eserler besteciye yol göstererek, ilgisini batı müziğine yöneltmesini sağlamış olmalıdır ki, batı formlarında beste yapabilmek için klasik batı müziğini öğrenmeye başlamıştır. Böylece muğam operalarından farklı olarak, 1937 yılında klasik batı müziği stiline uygun *Köroğlu* operasını bestelemiştir.

3.6. Devrim Sonrası 1960 Yılına Kadar Bestelenen Milli Operalar ve *Köroğlu* Operasının Etkisi

Opera alanındaki en büyük gelişme *Şahsenem*, *Nergiz* ve *Köroğlu* eserleri sayesinde olmuştur. *Nergiz* ve *Köroğlu* 1930'larda büyük başarı yakalayan iki operadır. Eserlerde genellikle modern temalar ve tarihi geçmişi yansıtan konuların seçildiği bu dönemde edebiyat dışında sanatın diğer alanlarında da yeni gelişmeler yaşanmıştır.

Devrim sonrası Alman asıllı Rus besteci Reinhold Glière, Kafkasya'nın halk şarkılarına olan hayranlığı nedeniyle klasik Avrupa opera stilinde bir eser yazması için Bakü'ye davet edilir. Bu girişim sonucunda 1924 yılında, konusu Azerbaycan destanı *Aşık Garib'e* dayanan ve librettosu ünlü dramaturg Cafer Cabbarlı'ya ait *Şahsenem* operası bestelenir. Hacıbeyli yabancı bestecilerin Azerbaycan opera kültürüne yaptığı katkıyı *Şahsenem* operası üzerinden şöyle belirtmiştir: "1924 yılında "Şahsenem" operasını yazan besteci R. M. Glier'in tecrübesi, Azerbaycan müziğinin senfoniye yaklaşmasında,

Azerbaycan müzikal temalarına dayalı karmaşık formlar oluşturmada önemli rol oynamıştır (Qafarova, 2017, s. 29)". Hacıbeyli 1927 yılında ilk kez sahnelenen bu eser için daha da ileri giderek "Glier'in ustalıklarla bestelediği eser, yeni Azerbaycan opera kültürünün temellerini attı (Məhərrəmov, 2019, s.7)." yorumunda bulunmuştur. Azerbaycan melodilerinin de yer aldığı *Şahsenem* operasının kastının tamamı Azerbaycanlı sanatçılardan oluşturulmuştur (Rəhimli, 2005, s.520).

Şahsenem operası yabancı bir besteci tarafından ilk kez Azerbaycan Türk edebiyatının teması ve müziğinin Batı müziği ile harmanlanarak hazırlanmış olması nedeniyle Azerbaycan opera tarihinde önemli bir yere sahiptir. Eser, Azerbaycan bestecilerinin müzikal yaklaşımlarına farklı bir bakış açısı katmıştır. Hacıbeyli bu tür iş birliklerinin Azerbaycan operasının gelişimine, inşasına büyük katkıları olduğunu belirtirken, bu etkileşim sayesinde Azerbaycan operasında, Sovyet opera stiline gelişiye vurgu yapmıştır: "Ulusal cumhuriyetlerin bestecileri tarafından operanın dikkatli ve ciddi bir şekilde incelenmesi ve bunun sonucunda kazanılan yaratıcı deneyim alışverişi, Sovyet opera stiline gelişmesinde önemli bir rol oynamalıdır (Qafarova, 2017, s.30)".

Şahsenem operasının sahnelenmesinden sonra Azerbaycan opera topluluğu 1935 yılının sonunda, konusunu modern köy hayatından alan ve romantik aşk operası türünde yazılan *Nergiz* operasını sahnelemiştir. *Nergiz* operası modern üslupta yazılmış devrimci bir opera eseridir. Müslüm Magomayev tarafından Avrupa stiline yazılan eser, Milli Dram Tiyatrosu'nun baş rejisörü Alexander Tuganov tarafından yönetilmiştir (Rəhimli, 2005, s.520-521).

Azerbaycan milli opera sanatı zenginleşmeye ve gelişmeye devam ederken, Habib İsmailov, Azerbaycan halkının milli azatlık mücadelesi ile ilgili âşık destanlarındaki motiflere dayanan bir opera yazması için Hacıbeyli'yi teşvik eder. *Köroğlu eseri*, bu düşünceler çerçevesinde 1932-1936 yılları arasında aynı adlı destana dayanarak bestelenir. 5 perde olarak bestelenen operanın konusu 16. yüzyılda Azerbaycan'da geçmektedir. Librettosu H. İsmailov ve şiirleri Memmed Said Ordubadi tarafından kaleme alınmıştır (Seferova, 2016, s. 274).

Köroğlu operasının ilk temsili 30 Nisan 1937 tarihinde Bakü M. F. Ahundov Opera ve Bale Tiyatrosu'nda gerçekleştirilmiştir. Orkestrayı bizzat Üzeyir Hacıbeyli'nin kendisi yönetmiştir. Eserin rejisörlüğünü İsmayıl Hidayetzade üstlenmiştir (Rəhimli, 2005, s.521).

Köroğlu operası, klasik formda yazılan ve makam operanın makamsal özelliklerini de taşıyan epik destansı bir operadır. Hacıbeyli *Köroğlu* operasında klasik operanın tüm unsurlarını kullanmıştır. Solistlerin resitatifleri, aryaları ve ansambılları klasik opera formunda bestelenmiştir. Ayrıca koro ve bale sahneleri de eklenerek klasik opera yazım şekline uygun olarak düzenlenmiştir. Azerbaycan musikisinin motifleriyle zenginleştirilerek Rus ve Batı klasik opera geleneklerini sürdürmüştür. *Köroğlu* operası halkın kahramanlık geçmişiyle bağlantılıdır. 1930'lu yıllarda bestecilerin tarihi kahramanlıkları içeren konulara yöneldiği görülmektedir. Bu konular Azerbaycan müziğinin özellikleri korunarak, Batı stili tekniklerle yazılmaya çalışılmıştır. Hacıbeyli bu yaklaşımın kendi yaratıcılığı üzerindeki etkisini şöyle ifade etmiştir:

Bir besteci olarak hissediyorum ki, bizim için yaratılmış güzel yaratıcılık koşulları sayesinde, ben "Leyli ve Mecnun'dan Köroğlu'na kadar ciddi bir yaratıcı yoldan geçtim, çeşitli yeni teknik araçlarla yeteneğimi zenginleştirdim. Ben hala demiyorum ki bizim operalarımız hem olay örgüsü hem de müzik bakımından tamamen yeni bir içerik kazanmıştır. (Qafarova, 2017, s.24)

Yukarıdaki alıntıdan da görüleceği gibi Hacıbeyli her fırsatta operaya getirdiği yeniliğin baştan sona yeni bir stilde olmadığını, tam tersine bu stili kendi özünden kopmayarak ve kendi müzik kültüründen, tarihi geçmişi beslenerek yarattığını vurgulamaktadır.

*Köroğlu*ndan sonra bestelenen çoğu operada *Köroğlu*'nun izleri görülmektedir. Avrupa stiline yakın yazılan bu eserler hem epik hem de lirik-destansı özellikler taşımaktadır. Örneğin, 1945 yılında Cevdet Hacıyev ve Kara Karayev'in bestelediği *Vatan* operası *Köroğlu* operasının epik özelliklerini taşımaktadır. *Vatan* operasında da Azerbaycan'ın tarihi geçmişi ele alınarak olay örgüsünde kahramanlık konusu işlenmiştir. Köroğlu karakterine paralel olarak bu operada da Aslan karakteri, halka önderlik etmektedir. Eserin müzik diline bakıldığında ise *Köroğlu* operasında olduğu gibi âşık müziğinin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Eserde yer alan türküler de *Köroğlu* operasına özgü olan muğam-doğaçlama türündedir.

Ayrıca *Köroğlu* operasındaki Nigar karakteri ve *Vatan* operasındaki Merda karakteri arasında da paralellikler bulunmaktadır. *Vatan* operasında eserin ana fikrini veren ara müzikler, koro sahnelerinin destansı ruh hali, senfoni orkestrasına halk çalgı aletlerinden tar, def, saz gibi geleneksel çalgıların dahil edilmesi ve horon, zeybek ve yallı gibi halk danslarının varlığı tür ve çeşitlilik bakımından *Köroğlu* operasıyla benzer. *Vatan* operasının bestecisi Kara Karayev operayı bestelerken halk sanatının kaynaklarından faydalanırken, bu kaynakları 'modern Sovyet opera stili' ile birleştirmeye çalıştığını belirtir (Qafarova, 2017, s.134).

Köroğlu operası ile ilişkilendirilen bir diğer opera ise 1952 yılında Fikret Amirov tarafından bestelenen ve lirik-psikolojik türde yazılan *Sevil* operasıdır. *Sevil* operası tür olarak kahramanlık-destansı stilde yazılmamıştır. Diğer Azerbaycanlı besteciler gibi Amirov da halk geleneğini batı müziğiyle harmanlamaya çalışmıştır (Maharramova, 2015, s. 872). Ancak Fikret Amirov eseri üzerinde çalışırken *Köroğlu* geleneğinden etkilendiğini belirtmiştir. *Sevil* operasının başarıya ulaşmasında Hacıbeyli ve Çaykovski'nin eserin üzerindeki etkilerini şöyle anlatır:

Bir yanda büyük Rus besteci Çaykovski'nin eseri, diğer yanda Azerbaycan operasının kurucusu Hacıbeyli'nin eseri. Hacıbeyli'nin operalarının kaynaklandığı Azerbaycan halk müziği ile doğrudan ilgili özelliklerini ve Çaykovski'nin operada öne çıkan derinden düşünülmüş insani niteliklerini inceleyerek bu iki başlangıcı operamda birleştirmeyi başardım. (Qafarova, 2017, s.136)

Sevil operası da *Köroğlu* operası gibi özgürlük ruhunu taşımaktadır. Eserde baş karakter olan Sevil üzerinden Azerbaycan kadınlarının verdiği özgürlük mücadelesi anlatılmaktadır. Burada aslında devrim öncesi Azerbaycan kadının toplum içinde verdiği varlık mücadelesi konu edilir. Sevil'e destek veren halk dramatik olayların seyrini belirleyerek başkarakterin kaderini değiştirir. Sevil karakteri *Köroğlu*

Azerbaycan Milli Opera Sanatının Doğuşu ve Bu Sürece Üzeyir Hacıbeyli'nin Opera Eserlerinin Etkisi

operasındaki Nigar karakterinin lirik özelliklerini, Gülüş karakteri ise Nigar'ın cesur ve kahraman özelliklerini taşımaktadır. Orkestrada kullanılan halk enstrümanları ve esere tarihsel opera unsurlarının dahil edilmesi *Köroğlu* operasıyla benzer yönleri bulunduğunu açıkça göstermektedir.

Ramiz Mustafayev'in 1960 yılında bestelediği *Vagif* operası da birçok yönüyle *Köroğlu*'nun izinden gitmiştir. *Köroğlu*'ndaki sınıf farklılığı bu operada da işlenmiştir. Halkın feodal beyler ve İran Şahı Gajar'a karşı verdiği özgürlük mücadelesi *Köroğlu* operasının ruhuyla örtüşmektedir. Burada da kalabalık halk sahneleri destansı ruhtadır ve epik yapı lirik-dramatik özelliklerle birleşir (Maharramova, 2015, s. 875). Bütün bu operaların özellikleri göz önünde bulundurulduğunda 1935-1960 yılları arasında Azerbaycan milli opera repertuarına eklenen yeni eserler ve türleri Tablo 2.'de gösterilmiştir:

Tablo 2

1935-1960 Yılları Arasında Azerbaycan'da Bestelenen Milli Opera Eserleri

Operanın Adı	Besteci	Operanın Türü	İlk Temsil
<i>Nergiz</i>	Müslüm Magomayev	Klasik Opera	24 Aralık 1935
<i>Köroğlu</i>	Üzeyir Hacıbeyli	Âşık Operası	30 Nisan 1937
<i>Halk Gazabı</i>	Efrasiyab Bedelbeyli ve Boris Zeydman	Klasik Opera	1941
<i>Hüsrev ve Şirin</i>	Niyazi Hacıbeyov	Lirik Opera	7 Mayıs 1942
<i>Firuze</i>	Üzeyir Hacıbeyli	Tamamlanmamıştır	Sahnelenmemiştir
<i>Vatan</i>	Cevdet Hacıyev ve Kara Karayev	Klasik Opera	4 Mayıs 1945
<i>İskender ve Çoban</i>	Soltan Hacıbeyov	Uşak Operası	1947
<i>Nizami</i>	Efrasiyab Bedelbeyli	Klasik Opera	12 Aralık 1948
<i>Sevil</i>	Fikret Amirov	Lirik-Psikolojik Opera	8 Mayıs 1955
<i>Azad</i>	Cahangir Cahangirov	Klasik Opera	29 Kasım 1957
<i>Vagif</i>	Ramiz Mustafayev	Lirik-Dramatik Opera	8 Haziran 1960

Görüldüğü gibi Hacıbeyli'nin Azerbaycan milli opera sanatının doğuşu ve gelişiminde ne kadar büyük bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. İlham olduğu bestecilerin operalarında Hacıbeyli'nin eserlerinin izleri görülmektedir. 1955 yılında Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü yayınlarının çıkardığı bir dergide Hacıbeyli'nin gelecek kuşaktaki bestecilere öncü olduğu şu sözlerle anlatılmaktadır:

Üzeyir Hacıbeyli bütün eserlerinde milli musikiye sadakatle bağlı olmakla beraber, yeni yetişen, bilhassa kendi yetiştirdiği, genç bestekârlara da bu yolda yürümelerini tavsiye etmiş ve bu yolda muvaffak olmuştur. Bugün Azerbaycan'ın belli başlı bestekârlarının hepsi, Üzeyir Hacıbeyli'nin yolunda, yani milli musikiye bağlı olarak yürümekte ve yalnız bu sayede muvaffak olabilmektedirler. (Türkekul, 1955, s.96)

Bu operalar Hacıbeyli'nin önceden bestelediği makam operalarından farklı olarak klasik Avrupa stiline uygun yazılmaları dışında Azerbaycan operasındaki tür zenginliğini de sağlamıştır. Böylece çağdaş Azerbaycan opera repertuarı zenginleşerek milli klasik opera eserleri sahnelenmiştir.

4. SONUÇ

1889 yılında Bakü'ye gelen Tiflis Opera sanatçıları topluluğu sayesinde Azerbaycan halkı ve sanatçıları ilk kez opera sanatını tanımışlardır. 1900'lerin başında kültür sanat etkinliklerinin artarak devam etmesi ve Azerbaycan Devlet Akademik Opera ve Bale Tiyatrosu'nda opera eserlerinin düzenli olarak sahnelenmesi opera sanatının tanınmasını sağlamıştır. Önceleri çoğunlukla Rus etkisinin görüldüğü bu etkinliklerde yabancı opera eserlerinin sergilenmesi sadece halkın değil yerli müzisyenlerin de opera sanatına olan ilgisini çekmiştir.

Üzeyir Hacıbeyli'nin böyle bir sanat ortamında yetişmesi ve eğitim için yurt dışına gitmesi Azerbaycan milli operasının temelini atmasına zemin hazırlamıştır. Bestecinin fikir dünyasını etkileyen dönemin askeri ve sosyopolitik olayları sanatındaki üretimine büyük ölçüde yansımıştır. Rusya'da gerçekleşen Sosyalist Devrim'in etkileri Azerbaycan halkında da karşılık bulmuştur. Bu yüzden Hacıbeyli döneminde operanın gelişim sürecini devrim öncesi ve devrim sonrası olarak değerlendirmek gerekir. Kendi halkını opera sanatına alıştırmak için geleneksel olandan yola çıkan besteci, Türk Dünyası'nın ilk operası sayılan *Leyli ve Mecnun* (1907) eseriyle muğam opera stilini yaratmıştır. Azerbaycan müziğine özgü makamların kullanıldığı bu opera stilinde art arda beş opera eseri daha bestelemiştir: *Şeyh Senan* (1909), *Rüstem ve Söhrab* (1910), *Şah Abbas ve Hurşit Banu* (1911), *Aslı ve Kerem* (1912), *Harun ve Leyla* (1915). Hacıbeyli'nin izinde diğer besteciler de muğam tarzda opera eserleri yazmışlardır, bu eserler: *Ferhat ve Şirin* (1910), *Seyfelmülk* (1914), *Nigar ve Neman* (1915), *Seyfelmülk* (1915), *Mehr ve Mah*, *Âşık Garib* (1915), *Şah İsmail* (1915-1919) operalarıdır. 1907-1919 yılları arasında 12 yıl boyunca muğam stilde bestelenen bu eserler sayesinde Azerbaycan operasının temelleri atılmıştır.

Opera sanatına yapılan bu önemli katkılara rağmen ulusal basında operanın daha fazla Avrupalılaştırılması gerektiği savunularak muğam operalar ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Bu eleştiriler opera sanatını mümkün kılacak yetişmiş solist, şef, rejisör gibi insan kaynağı eksikliğini görmezden gelmiştir. Hacıbeyli devrim öncesi bestelenen operalar sayesinde yetenekli sanatçıların ortaya çıkarılıp, gerekli insan kaynağının oluşturulabileceğini, bu sayede müzikal sahnenin amatörlükten kurtulacağını ve Azerbaycan musikisinin notaya dayalı gelişiminin hızlanacağını vurgulamıştır. Doğu musikisini Avrupa enstrümanlarıyla ve armonisiyle sentezleyerek Azerbaycan müziğinin polifonikleştirileceğini düşünmüştür. Bunların yanı sıra, eserlerin toplumsal ve siyasi yönden önemli bir rol üstlendiğini gazetelerde yazdığı makalelerde sıklıkla dile getirerek, gündemde kalmasını sağlamıştır.

Bu süreçte bestecilerin karşılaştığı en büyük problem opera icra edecek yeterlilikte sanatçıyı bulamamak olmuştur. Bu nedenle Üzeyir Hacıbeyli ve kardeşi Zülfügar Hacıbeyli, Zülfügar Bey ve Üzeyir Hacıbeyli kardeşlerin idaresi isimli bir topluluk kurmuştur. Azerbaycan'daki opera toplulukları incelendiğinde vokal

yorumculuğu bakımından üç gruba ayrıldığı görülmüştür. Bunlar; Azerbaycan dilinde söyleyen muğam sanatçıları, Azerbaycanlı bestecilerin Azerbaycan dilinde yazdıkları klasik operaları icra eden sanatçılar ve Rus Topluluğu içinde bulunan Avrupa klasik operalarını ve Rus bestecilerin eserlerini icra eden sanatçılardır.

Hacıbeyli ve genç kuşak besteciler sahnelenen yabancı opera eserlerinden etkilenecek Azerbaycan opera repertuarını zenginleştiren farklı stillerde opera eserleri bestelemeye başlamışlardır. *Şahsenem* (1924), *Nergiz* (1935), ve *Köroğlu* (1937) eserlerinde işlenen modern temalar ve tarihi geçmişi yansıtan konular sayesinde opera alanında büyük başarı kaydedilmiştir. *Şahsenem* eseriyle ilk kez yabancı bir besteci, yerli bestecilerin müzikal yaklaşımlarına farklı bir bakış açısı getirmiştir. Aynı dönemde batı müziğini öğrenen Hacıbeyli'nin muğam operalarından farklı olarak klasik batı müziği formlarında bestelediği *Köroğlu* operası da diğer bestecilere örnek olmuştur.

1939-1945 yılları arasında gerçekleşen II. Dünya Savaşı sonrası çok sayıda yeni sosyalist devletler kurulmuştur. Bu süreçte Azerbaycan halkı kendi bağımsızlık mücadelesini vermiştir. Savaşların yol açtığı insanlık felaketi sonrasında, sanatçılar insanlığa karşı işlenen bu suçlara tepki göstererek ulusal kimlikte eserler vermeye başlamış ve bu eserlerde hümanizme vurgu yapmıştır. Sahnelenen *Halk Gazabı* (1941), *Hüsrev ve Şirin* (1942), *Firuze* (sahnelenmemiştir), *Vatan* (1945), *İskender ve Çoban* (1947), *Nizami* (1948), *Sevil* (1955), *Azad* (1957), *Vagif* (1960) operalarının tür çeşitliliği sayesinde Azerbaycan milli opera repertuarı genişleyerek zenginleşmiştir. Bu operalar; klasik opera, âşık operası, lirik opera, uşak operası, lirik-psikolojik opera ve lirik-dramatik opera türlerinde bestelenmiştir. Eserlerde destansı, lirik, kahramanlık ve özgürlük temaları işlendiği için *Köroğlu* operasının etkileri görülmektedir.

Azerbaycan milli opera sanatının kurucusu Üzeyir Hacıbeyli başta olmak üzere birçok besteci ulusçu bir yaklaşımla milli konuların işlendiği ve kendi ulusal kahramanlarını yaratan aynı zamanda insan sevgisinin de ön planda tutulduğu opera eserleri bestelemiştir. Bunu yaparken geleneksel olanla çağdaş olanı birleştirerek milli operalarını çağdaş, evrensel bir seviyeye taşımışlardır. Bu sayede hem vatanperverliklerini hem de kendi halklarına olan bağlılıklarını göstermişlerdir.

KAYNAKÇA

Ahmedzade, G. (2020). *Çağdaş Azerbaycan Opera Sanatının İçinde Firengiz Alizade'nin "İntizar" Operası'nın Yapım ve Sahnelenme Açısından İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi

Azerbaijans (2022). Azerbaycan Devlet Akademik Opera ve Bale Tiyatrosu. Azerbaijans. 5 Mayıs 2022 tarihinde www.azerbaijans.com/content_210_tr.html adresinden erişildi.

Azerbaijans (2022). Muğamlar. www.azerbaijans.com/content_296_tr.html#google_vignette

Hacıbeyli, C. (2014). *Azerbaycan'ın ilk operası nasıl yarandı. İrs Miras.*

Hacıbeyli, Ü. (1965). *Dönemimize Layık Musiki Eserleri Yaratalım. Eserleri II.*

- Hüseynov, A. (2010, 25 Eylül). "Koroğlu" operası - qəhrəmanlıq rəmzi. 2 Mart 2022 tarihinde www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2010/sentyabr/134310.htm adresinden erişildi.
- İsmayılova, G. (2019). Üzeyir Hacıbeyli'nin Cumhuriyet Dönemi'ndeki Faaliyetleri. *International Society for Music Education Legacy Conference*.
- Maharramova, I. (2015). Azərbaycan'da Lirik Operaların Tür Çeşitliliği. *Rast Müzikoloji*, 3(2), 871-876. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/rastmd/issue/11178/465808>
- Məhərrəmov, T. (2019, 10 Ocak). "Şahsənəm"i yazan alman əsilli sovet bəstəkarı. *Kaspi*, s.7. 2 Mart 2022 tarihinde <https://az.baku-art.com/az/shahsenem-i-yazan-alman-silli-sovet-b-st-kari> adresinden erişildi.
- Qafarova, Z. (2017). *Üzeyir Hacıbeyli'nin "Koroğlu"su*. Renessans-A.
- Rezayev, A. (1997). *Opera in Azerbaijan*. Azerbaijan International. 13 Haziran 2021 tarihinde www.azer.com/aiweb/categories/magazine/54_folder/54_articles/54_opera.html adresinden erişildi.
- Rəhimli, İ. (2005). *Azərbaycan Teatr Tarixi*. Çəşioğlu.
- Seferova, Z. (2016). *Türk dünyasının müzik yıldızı Üzeyir Hacıbeyli*. Tulpars.
- Turan, C. (2015). *Çırpınırdı Karadeniz'in Bestecisi Üzeyir Hacıbeyli*. İleri.
- Türkekul, M. H. (1955). Azərbaycan Bestekarı Üzeyir Hacıbeyli və Eserləri. *Sovyetler Birliğı Öğrenme Enstitüsü* (3).
- Wikipedia (2022). Azerbaijan State Academic Opera and Ballet Theater. Wikipedia. 5 Mayıs 2022 tarihinde https://en.wikipedia.org/wiki/Azerbaijan_State_Academic_Opera_and_Ballet_Theater adresinden erişildi.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In this study, it is aimed to investigate where, how and under what conditions the opera art emerged for the first time in the Turkic World, to reveal the role of Uzeyir Hacıbeyli's opera works in the development of Azerbaijani opera art and the relationship of these operas with other opera works composed in terms of nationalism. The process of the opera art, which was born in the West centuries ago, to exist for the first time in the Turkic World and the examination of the first national opera works composed in Azerbaijan is important in terms of closing the information gap in this field in the literature.

Method

In the research, document analysis technique was used as a method after the necessary sources were scanned by conducting a literature review to obtain data-sources. At this stage, Turkish and foreign sources in theses, articles, conference texts, newspaper articles and online web pages were used. In addition, during the data collection phase, library work was carried out and the books in the library of the International Organization of Turkic Culture (TURKSOY) were examined. The data collected from

the obtained documents were analyzed under various related headings. The study is limited to the developments in the field of opera in Azerbaijan until 1960.

Findings, Discussion and Results

Azerbaijan was the place where the first Turkish opera works were composed in the Turkic World. In 1908, the foundations of Azerbaijani opera were laid thanks to the opera *Leyli and Majnun* composed by Uzeyir Hacıbeyli, which is considered the first opera work of the Turkic World. The main research topic of this study is to reveal the role of Hacıbeyli's opera works in the history of Azerbaijani opera and their influence on national composers. In this context, firstly, the cultural and artistic life of Baku in the early 20th century was described, then the importance of the first mugham operas composed before the revolution under the leadership of Hacıbeyli and the criticism of these operas were mentioned. Afterwards, detailed information was given about the first opera ensembles established in Azerbaijan, and the style in which the groups within these ensembles performed in terms of vocal interpretation characteristics was explained. In addition to the national opera works produced in the same period, information about the foreign opera works staged was also given and the effect of these works on the diversity of genres in the national opera works composed after the revolution was explained. In addition, the influence of Hacıbeyli's opera works on other opera works and their similar aspects are explained.

The study revealed that there were two important interactions in the birth of opera art in Azerbaijan. The first one is that the founder of Azerbaijani opera, Uzeyir Hacıbeyli, started to compose national opera works by getting acquainted with the opera art abroad where he went for his studies, and the other one is the influence of foreign opera troupes coming to Azerbaijan from abroad on Azerbaijani composers. In this process, the Turkic World has gained a rich opera repertoire in terms of genre diversity. Composers have strived to raise their national operas to a modern, universal standard by combining the traditional with the contemporary in their works. This struggle is discussed through the efforts of nationalization led by Üzeyir Hacıbeyli's opera compositions in the Azerbaijani opera scene, which was initially dominated by Russian influence and through the steps taken by Üzeyir Hacıbeyli for the advancement of opera art.

Araştırma ve Yayın Etiği

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

TR Dizin etik ilkeleri akış şemasına göre çalışmada etik kurul onayını gerektiren herhangi bir veri toplama işlemi yapılmamıştır. Yöntemi itibariyle bu araştırmanın etik kurul onayı zorunlu olmayan çalışma olduğuna karar verilmiştir.

Araştırmacıların Makaleye Katkı Oranı Beyanı

1. yazar katkı oranı : %70

2. yazar katkı oranı : %30

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir kişisel ve finansal çıkar çatışması bulunmamaktadır.